

Azerbaycanlı Şair ve Mütefekkir Nizamî Gencevî'nin Ahlakla İlgili Görüşleri

Yrd. Doç. Dr. İslam Musayev
Hakkâri Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
islamismayil@gmail.com

Özet:

Asıl ismi İlyas olan ünlü şair ve mütefekkir Nizamî Gencevî 1141 yılında Azerbaycan'ın tarihi şehri Gence'de doğmuştur. Bütün ömrünü Gence'de geçiren Nizamî Gencevî, ilk eğitimini Gence medreselerinde almış, yaşadığı zamanın tüm ilimlerini mükemmel bir şekilde tahsil etmiş, özellikle yakın doğu halklarının (Fars, Tacik, Hint, Afgan, Kürt, Türkmen, Özbek, Kazak, Kırgız vs.) edebiyatıyla yakından ilgilenmiştir. İlme ve sanata büyük ilgisi olan Nizamî Gencevî, felsefe, edebiyat, astronomi, tıp ve geometri gibi alanlarda da yazmaya çalışmıştır. Eserleri kendisinden sonra birçok ünlü şair, mütefekkir tarafından taklit edilen Nizamî Gencevî, 1209 yılında Gence'de vefat etmiştir. Literatür taraması yönteminin kullanıldığı bu çalışmanın amacı eserlerinden hareketle Nizamî Gencevî'nin ahlakla ilgili görüşlerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Nizamî, Gencevî, Gence, Ahlak, Görüş.

Abstract:

Azerbaijani Poet and Thinker Nizami Ganjavi's Ethical Ideas

Famous poet and thinker Nizami Ganjavi, his real name is İlyas, was born in Ganja, Azerbaijan historical city in 1141. He lived his whole life in Ganja and he studied his first education in Ganja Madrasah. He studied the all science of his time, he especially interested Near East Literary nearly. Nizami Ganjavi who has a great interest in science and art, tried to write in philosophy, literary, astrology, medicine and geometry. Nizami Ganjavi whose works were used as a reference by many famous poet and thinker after him, Ganjavi died in Ganja in 1209. The literature review method is used in this study, we study Nizami Ganjavi's ethical ideas according to his works.

Keywords: Nizami, Ganjavi, Ganja, ethic, opinion.

Giriş

Azerbaycan'ın dünya edebiyatına armağan ettiği en büyük değerlerden birisi olan Nizamî Gencevî¹, şairliğe her ne kadar lirik şiir ile başlamış olsa da, ona unutulmaz

¹ Gencevî'nin hayatıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Medine Veliyeva, *Nizamî Gencevî Bibliyografya*, Azerbaycan Milli Kütüphanesi yayınları, Bakü 2012, s. 16.

bir şöhret kazandıran eseri mesnevi formundaki "Hamse" (Xəmsə)² adlı eseridir.³ Dünya edebiyat tarihinde mesnevi şeklinde yazdığı beş mücevherin (Xəmsə) müellifi olarak tanınan Gencevî, yüksek yaratıcılığı, insan hakkındaki hümanist düşünceleri ile seçilmiştir. Eserlerinde yaşadığı zamanın en hümanist, evrensel, sosyal, siyasi, manevi ve ahlaki idealleri yerini bulmuştur.

Eserlerinde evrensel ve hümanist bir dil kullanan Gencevî için kişiliğin en yüksek ölçüsü insanlıktır. Milli, dini ve ırki ayrımcılığı kesinlikle reddeden Gencevî'nin, yarattığı karakterler içerisinde Türk, Arap, Çinli, Hintli, Siyahî, Yunan, Gürcü vs. halkların temsilcilerine rastlamak mümkündür. Hümanist şair, farklı dinlere mensup bu karakterlerin hiçbirinin milliyetine, dini görüşlerine karşı çıkmamıştır.⁴

Adalet, halkın mutluluğu, büyük hedefler uğrunda mücadele, insanın kişiliğine ve emeğine saygı, Gencevî'nin eserlerinin esas konularındandır. Gencevî'nin eserlerinde eğitim-öğretim, öğretmen kişiliği ve ahlakla ilgili çok önemli görüşlere sıklıkla yer verilmiştir.

Nizamî Gencevî'nin Ahlakla İlgili Görüşleri

Gencevî, insanın kişiliği ile ilgili çok önemli bir zengin ve derin alan yaratmış ve eserlerinde felsefi, pedagojik ve psikolojik düşüncenin benzersiz örneklerine yer vermiştir. Hem kendi kişiliği hem de eserlerinde yaratmış olduğu karakterlerle insanın her zaman ahlaki ve manevi yönden saf ve mükemmel olmasını istemiştir. Gencevî eserlerinde insanı yeryüzünün en şerefli mahlûku olarak yüceltmiş ve onun kemale ermesini, çok yönlü yetişmesini, necip ve güzel özellikleri kendinde toplayarak etik alışkanlıklara, davranış şekillerine ve dünya görüşüne kavuşmasını arzu etmiştir. Onun eserlerine hâkim olan hikmetli düşünceleri, tüm insanlarda özellikle de genç nesillerde manevi saflık istekleri uyandırmaktadır.⁵

Vatan Sevgisi

Gencevî'nin ahlaki görüşlerinde vatan sevgisinin kendine özgü ayrı bir yeri vardır. Eserlerinde canlandırdığı bütün olayları Azerbaycan'la ilişkilendiren Nizami, vata-

² Sırlar Hazinesi, Leyla ve Mecnun, Hüsrev ve Şirin, Yedi Güzel, İskendername.

³ Gülbeniz Sefereliyeva, *Poeziya Dünyasının Dahisi*, Azerbaycan Milli Kütüphanesi yayınları, Bakü 2012, s. 9.

⁴ Sefereliyeva, *Poeziya Dünyasının Dahisi*, s. 10.

⁵ Akif Abbasov, *Milli Ahlak ve Aile Etikası*, Mütercim Neşriyatı, Bakü 2008, s. 45.

nın eski günlerini terennüm etmeye çalışmıştır. Onun hayatındaki vatan sevgisi vatan yolundaki kahramanlık fikri ile örtüşmektedir.

İnsanları vatana bağlı olmaya, vatani ve vatan toprağını sevmeye çağıran Nizami, vatana olan sevgisini, bağlılığını Sırlar Hazinesi'nde şu şekilde ifade etmiştir:

Şairliyim saxlayıb dustaq kimi Gence'de

Mənəm indi dünyanın söz hakimi Gence'de.⁶

Terbiye ve Arkadaş Çevresi

Nizami eğitimin amacını hakikate, adalete, dürüstlüğe aynı zamanda iyiliğe hizmet olarak nitelendirmiştir. O, kişiliğin gelişiminde çevresel faktörlerin etkili olduğunu dile getirmiş, "Şahane terbiye, hüner nezaket, Ağla nur verir, yüreğe kuvvet"⁷ sözleriyle, bireyin çok yönlü gelişmesi ile birlikte terbiyesinin de önemli olduğuna dikkat çekmiştir. İnsanın terbiyesinde hem kalıtımın⁸ hem de sosyal çevrenin rolünün olduğunu söylemiştir. Ancak

Çox iti zehinlər yatan oldular,

Axırda saxsı qab satan oldular.⁹

mısralarıyla eğitimde kalıtımın o kadar da etkili olmadığını ifade etmiştir. Ancak insandaki manevi niteliklerin şekillenmesinde çevresinde bulunan kişilerin rolü inkâr edilemez. Bütün eserlerinde "Eğer insansan insanları sev" tavsiyesinde bulunan hümanist mütefekkir kötülerden uzak olmayı, iyilerle bir arada bulunmayı terbiyenin temel şartı olarak görmüştür. Şaire göre kişinin içinde bulunduğu çevre, o çevrenin nitelikleri ve sosyal değerleri, onun yarın nasıl *bir* insan olacağını belirlemektedir. Kötü bir çevre insanı olumsuz yönde etkilediği gibi, iyi bir çevre de olumlu ahlaki özelliklerin oluşmasına vesile olacaktır. Binaenaleyh Gencevî'ye göre sağlam bir kişiliğin oluşmasında sağlıklı bir çevrenin rolü inkâr edilemez.

⁶ Şairliğim tutup esir gibi Gence'de; Benim şimdi dünyanın söz hakimi Gence'de.; **Bkz.** Nizamî Gencevî, **Lirika. Sırlar Xezinesi, Şerefname**, çev. Xelil Rza Ulutürk, Lider Neşriyatı, Bakü 2004, s. 113.

⁷ Bayram Apoyev, **Nizamî Gencevî'nin Pedagoji Görüşleri**, Adiloğlu Neşriyatı, Bakü, 2008, s. 47.

⁸ "Kiminki olursa aslı bedgövher, Pis sözler danışır, pis sözü dinler" **Bkz.** Gencevî, **İsgendename**, s. 115.

⁹ Çok keskin zihinler yatan oldular, Sonunda saxsı kap satan oldular. **Bkz.** Nizamî Gencevî, **Yedi Güzel**, çev. Memmed Rahim, Lider Neşriyatı, Bakü 2004, s. 50.

İyilik, Adalet ve Emeğe Saygı

İnsanla çevre arasındaki ilişkilerde doğru bir anlayışın var olması gerektiğini vurgulayan mütefekkîr, adaletli olmayı ahlaki bir değer olarak nitelendirmiş, insanlar arası ilişkilerde adaleti gözetmenin önemine dikkat çekmiş ve adaleti yeryüzünün fatihi saymıştır.

Halkı kötü yollardan et Hakk'a davet,

Onlar da Allah'a etsin itaat.

Yenile kökünden eski binayı,

Temizle gafletten bütün dünyayı.¹⁰

şeklindeki mısralarında yöneticilere, adaleti ve cömertliği kendine rehber, halkı hayır ve refaha kavuşturmayı gaye edinmelerini tavsiye etmiştir.

“Kim salsa dünyada zülüm bağını, Demek bağlar öz el-ayağını” şeklindeki sözleriyle de zulme, şiddete, adaletsizliğe karşı çıkan Gencevî, bunların insana bela, musibet, ıstırap, üzüntü, ümitsizlik getireceğini ifade etmiştir. Dünyada iyiliği, yardımlaşmayı, fedakârlığı her şeyden üstün sayan Nizami bu hususu şöyle ifade etmiştir:

Yaxşılığı əzəldən adət etsən özünə

Yaxşılığın hər yanda qapı açar üzünə.¹¹

Ünlü şair iyilik yapmayı, fedakârlık etmeyi insana has bir özellik olarak nitelendirmiş, iyiliklerin karşılıksız kalmayacağını ve iyiliklerin insana iyilik olarak döneceğini belirtmiştir. “Çalış öz xalqının işinə yara, Geysin əmələndən dünya zərxara”¹² sözleri göstermektedir ki, Nizami'nin ahlaki görüşlerinde emeğe saygı, çalışkan olmak, insanlara ve topluma faydalı olmak önemli yer tutmaktadır. O işsiz-güçsüz, başıboş gezmekten uzak durmanın, hangi yaşta olursa olsun gücünün yettiği ölçüde kişinin çalışıp kendi rızkını kendisinin temin etmesinin uygun olacağını bildirmiştir. “Öz helal zahmetinle namuslu insan sayıl, Her yetene el çalma, el açıp olma sail” (dilenci) sözleriyle bu hakikatı dile getirmiştir.¹³

¹⁰ Nizamî Gencevî, *İsgendername*, çev. Mikayıl Rzaquluzade, Lider Neşriyatı, Bakü 2004, s. 110

¹¹ İyiliği ezelden adet etsen kendine, İyiliğin her yanda kapı açar yüzüne. **Bkz.** Gencevî, *Lirika. Sırlar Xezinesi, Şerefname*, s. 50.

¹² Çalış öz halkının işine yara, Giysin amelinden dünya zərxara (ipek kumaş)

¹³ Gencevî, *Lirika. Sırlar Xezinesi, Şerefname*, s. 59.

İffetli ve Mütevazı Olmak

İnsanları karamsar olmamaya ve iyimser düşünmeye çağıran Gencevî, “Her gecenin bir nurlu, güneşli gündüzü var, her yokuşun inişi, her tepenin düzü var”¹⁴ sözleriyle, hayata umut ve şevk noktayı nazarından yaklaştırmış, insanın mütevazı olması gerektiğini dile getirmiş, kibire, böbürlenmeye, büyüklenmeye karşı çıkmıştır. Tevazuyu beşeri ahlakın zirvesi olarak gören Gencevî, kendini beğenmenin, böbürlenmenin insana değer kazandırmadığını vurgulamak istemiştir. O “insanlık” anlayışını insanlıkta en yüksek nitelik olarak değerlendirmiş, insanlığını kaybedenleri “miskin, zavallı ve sefil” saymıştır. “İnsanda insanlık öleden beri, İtmış insanlığın parlak gövheri” sözleriyle bu gerçeğe işaret etmiştir. “Demiri ayna tek parlatan insan, Pası silmelidir öz vicdanından”¹⁵ buyuran şair, insanı kıskançlıktan, hasetten uzak olmaya çağırmıştır. Gencevî insanın pak emeller sayesinde neler kazanabileceğini, hatta en erişilemez sandığı makamlara bile yükselebileceğini ortaya koymaya çalışmıştır.

İnsanın kişiliğine bu kadar değer veren mütefekkir, onun mert, cesur, adaletli, dürüst, iyi niyetli, hakkı-adaleti gözeten, gözü, gönlü tok bir birey olmasını istemiştir.

“Ucalmaq (yücelmek) istesen bir kemale çat (ermek), Kemale ihtiram gösterir hayat”¹⁶ mısralarıyla oğlu Muhammed üzerinden gençlerin iyi davranışlar sergilemelerini, namuslu, iffetli olmalarını, kendilerini utandıracak davranışlardan uzak durmalarını tavsiye etmiştir. Nizamî'nin düşüncelerindeki kâmil insan, kılıç kullanmadan, akli, düşüncesi ve siyasetiyle memleketler fethedebilen, insanların bilinç ve kalplerine tesir edebilen, adaletten yana bir insan modelidir. İnsan ve adalet sevgisine açık, müsamahakâr bir dünya görüşüne sahip olan Nizamî Gencevî, insanın topluma yöneldiği ve toplumun yanlış yönlerini tenkit ederek idealize ettiği bir dünyayı canlandırmayı başarmıştır.¹⁷

Dünyayı sahiplenmeye kalkışan, mal düşkünü insanlara ise şu sözleriyle seslenmiştir:

Dünyanı karşına getirsen de sen,
Bir karından artık yemeyeceksen.

¹⁴ Gencevî, *Lirika. Sirlər Xezinesi, Şerefname*, s. 63.

¹⁵ Gencevî, *İsgendername*, s. 88.

¹⁶ Nizamî Gencevî, *Leyli ve Mecnun*, çev. Semed Vurğun, Lider Neşriyatı, Bakü 2004, s. 51.

¹⁷ Kuliyeva, *Nizamî Gencevî'nin "İskendername" Eserinde Doğu-Batı Süzgecinde İdeal Hâkim Sureti*, s. 128.

Hayatta mal, makam ve mevki düşkününü insanların fazla yaşamadığını, nefesine hâkim olanların uzun ömür sürdüğünü, hatta öldükten sonra bile anılacaklarını söylemiştir. Başkalarını ezerek mutlu olmaya çalışanlara ise hayatın anlamının ne şöhret, ne para, ne mevki olacağını bildirmiştir. "Ne şehvet, ne uyku ne de ki yemek, Hayatın manası olmasın gerek."¹⁸

Büyüklerle Saygı

Gencevî'nin ahlakla ilgili görüşlerinden bir diğeri büyüklerle saygıdır. O yaşlıların, büyüklerin nasihatlerinden istifade etmeyi, onları dinlemeyi tavsiye etmiştir. "Yaramaz büyükler sözünden kaçmak, Akıllı sözlere çevirmek yaprak."

Arkadaşlık

Gencevî'nin ahlaki görüşleri içinde arkadaşlığın önemli bir yeri vardır. Herkes tabiatı gereği sevincini, üzüntüsünü, başarısını paylaşabilecek birisine ihtiyaç duyar. Gencevî'ye göre bu kişi insanın arkadaşı olmalıdır. Bu açıdan Gencevî arkadaşlığı evrensel bir nitelik olarak değerlendirmekte ve insanın manevi yönden gelişmesinde etkin rol oynadığını göstermektedir. O sadık dostu takdir etmekte, sadakatsiz arkadaş ise tenkit etmektedir:

"Sadık dostun sağaltır şifasıyla yaranı,

Dönük dostun sızlatır cefasıyla yaranı."¹⁹

Ünlü şaire göre ayıbı örtmek iyi bir davranış olsa da arkadaş arkadaşın ayıbını örtmemeli, kendi arkadaşına eksikliklerini söyleyerek onu gelecek musibetlerden korumaya çalışmalıdır.

Sonuç

Kamil insan modelinin oluşmasında ilmin, bilginin ve eğitimin önemli rol oynadığını vurgulayan mütefekkir Nizamî Gencevî, insanı hayvandan ayıran en temel özelliğin akıl ve ilim olduğunu "İlimle, hünerle! başka tür hiçbir kes, Hiçbir kese üstünlük eyleye bilmez" sözleriyle dile getirmiştir.²⁰

Sözün gücüne inanan şair Nizamî Gencevî dünya hayatının en değerli nimeti sayılan sözü ilahi bir armağan olarak nitelendirmiştir. İnsanları birbirine bağlayan, geç-

¹⁸ Gencevî, *Leyli ve Mecnun*, s. 8.

¹⁹ Gencevî, *Lirika. Sırlar Xezinesi, Şerefname*, s. 102.

²⁰ Gencevî, *İsgendername*, s. 37.

mişle bugün arasında köprü kuran, bununla beşeriyetin bütünlüğünü sağlayan söz insan ruhunun ölmezliğini Gencevî ile bir daha sübut etmiştir. Azerbaycan şiirini doruk noktasına ulaştıran Gencevî eserlerinde yüksek kemal, temiz ahlak sahibi, adaletli, akıl ve güzelliğin temsilcisi insanı terennüm etmiştir. Onun ahlak anlayışında yüksek ahlaki değerlere sahip kâmil insan modeli ve insanın insanca yaşamasını sağlayan, zulüm, işkence ve kötülöklere son veren adalet duygusu önemli bir yere sahiptir. Gencevî'nin düşünce dünyasında tasvir ettiği ideal fert, toplum ve devlet anlayışı birçok yönüyle günümüz toplum ve devlet anlayışının üstündedir.

Kaynakça

- Akif Abbasov, **Milli Ahlak ve Aile Etikası**, Mütercim Neşriyatı, Bakü 2008,
Bayram Apoyev, Nizami Gencevî'nin Pedagoji Görüşleri, Adiloğlu Neşriyatı, Bakü, 2008.
Gülbeniz Sefereliyeva, **Poeziya Dünyasının Dahisi**, Azerbaycan Milli Kütüphanesi yayınları, Bakü 2012.
Nizami Gencevi, **Yedi Güzel**, çev. Memmed Rahim, Lider Neşriyatı, Bakü 2004.
Nizami Gencevi, **Xosrov ve Şirin**, çev. Xelil Yusifli, Adiloğlu Neşriyatı, Bakü 2011.
Nizami Gencevi, **İsgendername**, çev. Mikayıl Rzaquluzade, Lider Neşriyatı, Bakü 2004.
Nizami Gencevi, **Leyli ve Mecnun**, çev. Semed Vurğun, Lider Neşriyatı, Bakü 2004.
Nizami Gencevi, **Lirika. Sirlər Xezinesi, Şerefname**, çev. Xelil Rza Ulutürk, Lider Neşriyatı, Bakü 2004.
Kübra Kuliyeva, Nizami Gencevî'nin "İskendername" Eserinde Doğu-Batı Süzgecinde İdeal Hakim Sureti, **I. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı "Türk ve Arnavut Kültüründe Ortak Yönler"**, Albania 2012.
Medine Veliyeva, **Nizami Gencevi Bibliyografya**, Azerbaycan Milli Kütüphanesi yayınları, Bakü 2012.